

MÜBERRED'İN KIRAATLARA YAKLAŞIMI VE SAHİH KIRAAT ELEŞTİRİSİ

Mubarrad's Approach to Qirā'ah and His Criticism of Sahih Qirā'ah

İmran ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı, Rize, Türkiye.

Asst. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Theology Department of Qur'an Reading and Qur'an Science, Rize, Türkiye.

imran.celik@erdogan.edu.tr ORCID: 0000-0001-6598-8943

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06 Ağustos / August 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Aralık / December 2024

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2024

Cilt / Volume: 26 **Sayfa / Pages:** 125-152

Atıf / Citation: Çelik, İmran. "Müberred'in Kıraatlara Yaklaşımı ve Sahih Kıraat Eleştirisi [Mubarrad's Approach to Qirā'ah and His Criticism of Sahih Qirā'ah]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER] 26 (Aralık / December 2024): 125-152

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1529217>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İmran ÇELİK).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Kur'an tarihi, Kur'an metninin lafzen ve manen korunması çabalarına şahit olunmuş şeffaf bir süreçtir. Hz. Peygamber'den sonra, Hulefâ-yi Râşidîn, Tâbiîn ve Ümmet-i Muhammed, Kur'an'ın korunması, tahrif ve tağyirden uzak tutulması; doğru, sahil ve kolay okunması ve kıraat farklılıklarının muhafazası noktasında kıymetli çabalar ortaya koymuşlardır. Kur'an metninin sonraki nesillere tevâtüre nakli hususunda tartışma olmamasına karşın, kıraat farklılıklarının -âhâd haber kabilinden değerlendirilip- sahihliği meselesi eleştirilmiş ve tartışılmıştır. Bu eleştiriler ilk dönem daha çok Arap dili bilginleri tarafından dil eksenli devam eden tartışmalar mahiyetinde sürdürülmüştür. Sibeveyhi (ö. 180/796) tarafından ilk defa başlatıldığı kabul edilen bu süreç, öğrencisi Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900) tarafından devam ettirilmiştir. Sonraki dönemlerde bu tartışmalar; kıraatlerin zuhuru, kapsamı, dayanağı, mütevâtir-sahih kıraat kavramları, mütevâtirliğin Hz. Peygamber'e mi, Hz. Osman (ö. 35/656) mushafına mı yoksa kıraat imamlarına mı dayandırılacağı, yedi kıraatin mi on kıraatin mi mütevâtir olduğu eleştirilmiş ve tartışılmış hususlardır. Müberred, dilci yönü ile meşhur olsa da eserlerinde kıraatlere yer vermiş ve sahil kıraatleri eleştirilmesi ile de meşhur olmuş âlimlerden biridir. *el-Muktedab* ve *el-Kâmil* adlı eserlerinde dil kaidelerini ele aldığı yerlerde 500 civarındaki ayetlerde kıraat farklılıklarını istişhad olarak değerlendirmiştir. Müberred, namaz kıldığı bir mescitte imamın namaz esnasında tilavet ettiği ayet hakkında: "Böyle okuyanı namazda görsem ayakbılarımı alır o namazı terk ederdim." şeklinde bir beyanı olmuş, sahil bir kıraat hakkındaki bu sözleri, hangi gerekçeyle ve hangi ayet(ler) hakkında söylediği tarafımızca merak konusu olmuştur. Bu çalışmada, sahil/mütevâtir kıraatlerin eleştirilip eleştirilemeyeceği daha çok kavramsal çerçevede endekslene alınmıştır. Müberred'in hayatına çok kısa olmak kaydı ile değinilmiş ve özellikle konumuzu ilgilendiren eserlerinde kıraatleri nasıl ele aldığı ifade edilmiştir. Müberred'in kıraat hususuna nasıl yaklaştığı maddeler halinde izah edildikten sonra bu araştırmanın asıl konusu olan sahil kıraatleri nasıl eleştirdiği incelenmiştir. Başlıklar halinde örnekleme metodu ile ele alınan sahil kıraat eleştirileri tahlil edilmiştir. Bu eleştirilerin sonraki süreçte kıraatlere yönelik yapılan genel eleştiriler için mesnet kabul edilip edilemeyeceğinin tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu çalışma sonunda, Müberred'in kıraatleri sadece Arap dil kaidelerine istişhad bağlamında ele aldığı; kıraat alanının temel problemlerine dair değerlendirme yapmadığı, sahil kıraat eleştirisinde de ait olduğu Basra dil ekolünün refleksleriyle hareket ettiği, sert söylemler kullansa da sonunda hocası Sibeveyhi gibi "Kıraatler, tabi olunan bir sünnettir." anlayışına teslim olduğu, tutumunda kaldığı gözlemlenmiştir. Eleştirdiği kıraat farklılıklarının Kur'an tarihine, kıraatlerin sahihliğine zeval getirecek bir mahiyette olmadığı, tüm söylem ve izahlarının sadece Arapça kaideler çerçevesinde cereyan ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Mütevâtir/Sahih Kıraat, Müberred, el-Muktedab, el-Kâmil, Sahih Kıraat Eleştirisi.

Abstract

The history of the Qur'an is a transparent process that has witnessed efforts to preserve the Qur'anic text both literally and spiritually. After the Prophet, the al-Khilafah al-Râshidûn, the Tâbiîn and the Ummah of Muhammad in the following period made valuable efforts to preserve the Qur'an, to keep it away from distortion and alteration, to read it correctly, accurately and easily, and to preserve the differences of qir'âh. Although there is no controversy about the transmission of the Qur'anic text to the next generations by tawâtur, it is a matter of debate in the history of science that the

differences of qirā'ah are evaluated as ahād news and criticized in terms of authenticity. In the first period, the criticisms against the differences of qirā'ah were mostly made by Arabic language scholars, and these criticisms were continued in the form of ongoing discussions based on language in the process of the formation of language principles. This process, which is accepted to have been initiated for the first time by al-Sibawayhi (d. 180/796), was continued by his student named Abū al-'Abbās al-Mubarrad (d. 286/900). In the following periods, the emergence of the qirā'ah, its scope, its basis, the concepts of trustworthy and authentic qirā'ah, whether trustworthiness should be based on the Prophet, the Mushaf of 'Uthmān (d. 35/656), or the imams of qirā'ah, and whether seven or ten qirā'ahs are trustworthy were criticized and debated. Although al-Mubarrad was famous as a linguist, he was one of the scholars who included qirā'ah in his works and also became famous for criticizing the authentic qirā'ah. In his works named *al-Muqtadab* and *al-Kāmil*, where he deals with the principles of language, he considers the differences of qirā'ah in about 500 verses as istishhād. He is an author who has an important place in Islamic sciences and is especially known for his in-depth studies on Arabic language and literature. In a mosque where he was praying, Mubarrad made the following statement about a verse recited by the imam during the prayer: "If I saw someone reciting like this during prayer, I would take my shoes and abandon that prayer." We are curious to know on what grounds and about which verse(s) he said these words about an authentic recitation. In this research, whether or not authentic/mutawātir readings can be criticized was addressed more in terms of a conceptual framework. Mubarrad's life was briefly mentioned, and it was stated how he handled the recitations in his works that are particularly relevant to our subject. After explaining how Mubarrad approached the issue of recitation in his works, how he criticized the authentic recitations, which is the main subject of this research, was examined. The authentic recitation criticisms, which were handled by the sampling method under headings, were analyzed. It was aimed to determine whether these criticisms could be accepted as a basis for general criticisms made about the recitations in the following period. As a result of this study, it was observed that Mubarrad only addressed the recitations in the context of istishhād to the Arabic language rules, did not evaluate the fundamental problems of the field of recitation, acted with the reflexes of the Basra language school to which he belonged in his criticism of authentic recitations, and although he used harsh discourses, he eventually remained in the position of surrendering to the understanding that "qirā'ahs are a sunnah that is followed" like his teacher Sibawayhi. It was observed that the differences in recitation that he criticized were not of a nature that would harm the history of the Qur'ān or the authenticity of the qirā'ahs, and that all his discourses and explanations took place only within the framework of Arabic language rules.

Keywords: Qirā'ah, Mutawātir/Authentic Qirā'ah, Mubarrad, al-Muqtadab, al-Kāmil, Criticism of Authentic Qirā'ah.

Giriş

Kur'an'ın mevsûkiyeti hususu, nüzulünden günümüze kadar Müslümanların hassasiyetle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Onun verdiği mesajları okumak, anlamak ve yaşamak gayretinde olan inanan-

lar, kelâm-ı kadim'in lafzını korumayı da mühim bir ödev addetmişlerdir. Hz. Peygamber'in, gelen ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırması, daha sonra Kur'an'ın cem'i, istinsahı ve kıraat imamlarının sahih rivayet zinciri ile Kur'an'ı okumalarıyla nesilden nesile tevarüs eden Kur'an, her bir boyutu ile korunmaya çalışılmıştır. Kıraat farklılıkları ise, Mushaf ile birlikte korunmaya çalışılmış, bu farklı okuma şekilleri; başta Arap dili kaideleri, fıkıh, kelim gibi alanlarda gramer izahları ve manadaki değişikliklere imkân vermesi noktasında birtakım kolaylıklar tanımıştır.

Kıraat farklılığından dolayı ümmetin ihtilaf etme meselesini Hz. Peygamber dönemiyle başlatmak mümkündür.¹ Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636'dan sonra) arasında Furkân sûresindeki okuma farklılığından kaynaklanan tartışma, Hz. Peygamber'e müracaat edilmesiyle son bulmuştur. Çözüm için Hz. Peygamber'in sahabesine ifade ettiği, "أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلِّهَا شَافٍ كَافٍ/Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Hepsî de şafî ve kâfidir."² cümleleri, sonraki süreçteki ihtilaf-ları çözme noktasında çok önemlidir. Çünkü bu ifadeler gelecekte vaki olacak problemlerin çözümüne ışık tutmuş ve ümmetin, kıraate dair meydana gelen problemleri bu bakış açısı ile çözme yolunu açmıştır.

Kıraatler, gramer kurallarının oluşmaya/şekillenmeye başlaması ile nahivcileri meşgul etmiş ve belirtmeye çalıştıkları kaideler için Kur'an'dan istişhad getirmek, Kur'an'ı referans göstermek gereği hissetmişlerdir. İlk nahivcilerden sayılan İsa b. Ömer (ö. 149/766), Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ve Kisâî (ö. 189/805) gibi bazı âlimler, nahivci olmalarının yanında aynı zamanda kıraat imamı idiler. Onlar da dilin kurallarını ispat ve hükümlerini onaylayabilmek için kıraatleri önemli bir kaynak olarak görmüşlerdir.³

Kur'an, Arap dil kaidelerinin teşekkül döneminde bahse konu kaide-

¹ İrfan Çakıcı, "İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 268.

² İbn Cerir Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/26,43,45,50; Mekki b. Ebi Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*, thk. Abdulfettah İsmail Şelbî (Kahire: Dâru'n-Nehdati, ts.), 18-32; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*, thk. Cemâlüddin Muhammed Şerif (Tanta: Darü's-Sahâbeti't-Türâsi, 2002), 21.

³ Ahmet Eid Abdulfettah Hasan, *el-Kirââti'l-Kur'âniyyetü fi'l-müktedab li'l-Müherred (Dirâsetü'n-nahviyyetün ve sarfiyyetün)* (Kahire: Ezher Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 40.

lere kaynaklık etmiştir. Farklı okuma ruhsatına istinaden kıraat âlimleri ile dilciler arasında kıraatlerde sahih-sakim tartışmaları yapılmış ve bu süreç hem Kur'an'ın mevsûkiyetine hizmet etmiş hem de ilmi bir birikim olarak eserlere kaydedilmiştir.

Arap dil kaideleri konusunda Basra ve Kûfe dil ekolleri öne çıkmaktadır. Bu iki ekolün dil kaidelerine yaklaşımı kıraatleri de hangi kriterlere göre ele aldıklarını belirlemiştir. Arap gramerinin doğuş yeri kabul edilen Basra⁴ dil ekolünün kıraatlere yaklaşımında Arap dil kaidelerini kıyas metodu ile ihticacı gözetirken, Kûfe ekolü ise kaide ve hüküm koyarken Kur'an ve kıraatleri dikkate aldığı gözlemlenmektedir.⁵ Basra ve Kûfe ekolünün bu yaklaşımı, Arapçanın gelişimi ve bilim adamlarının araştırma ufuklarını her durumda diri/açık tutma konusunda katkıda bulunduğu ifade edilebilir.⁶

Dil âlimleri, kıraatleri sened ve nahiv yönünden incelemiş, lahn, galat ve zayıf olarak eleştirmişlerdir. Bu tartışmaların dilbilimsel tefsirlerin yazıldığı dönemde yapılması kıymetlidir. Çünkü yukarıdaki bahse konu tartışma bu eserlerle vücuda gelmiş ve neticeye ulaşabilmiştir. Bu bağlamda iki temel perspektifin öne çıktığı gözlemlenmektedir. İlki kıraatlerin rivayet ve icma' ile okunagelen bir sünnet olduğu ve eleştirilemezliği, ikincisi ise kıraatlerin teorik olarak ele alınıp tartışılabilceği anlayıştır.⁷

Müberred (ö. 286/900), hicri üçüncü asırda bu tartışmaların yapıldığı dönemde yaşamış ve eserler vermiş bir müelliftir. Yaşadığı dönem için, kıraat tasnifinin henüz yapılmadığı, kıraatlerin sahih-şâz olarak net ayrılmadığı fakat kıraat farklılıklarının sahihliği meselesinin tartışıldığı ve henüz net kaidelere bağlanmadığı bir dönem denilebilir. Müberred'in kıraatlere yaklaşımı ile Kûfeliler arasında ciddi metodik fark vardır. Kûfe kıraat ekolü şahit olarak Kur'an ve kıraatleri mes-

⁴ Mehmet Cevat Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 135.

⁵ Süleyman Yıldız, "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 155.

⁶ Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 136-138.

⁷ Ali Temel, "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraat Anlayışı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 82-83.

net alırken, Müberred, Arap dil kaidelerini önceleyen bir tutum sergilemektedir. Aslında hem Kûfe hem de Basra ekolünün dil kaidelerine bakış açısında bahse konu kaidelerin teşekkül ettirilmesi, dilin dinamik yapısını korumak ve Kur'an ile bağlantısını devam ettirmek amaçları olduğu söylenebilir.

Bu çalışmadan önce ilk dönem dil ve kıraat eserlerinde; kıraatlerin nasıl ele alındığına, sahih-şâz tasnifine, lahn olgusuna ve kıraat-Arap dili ilişkisine dair çalışmalar yapılmış ve ülkemizde de bunun örnekleri bulunmaktadır.⁸ Ancak Müberred'in hem kıraatlere yaklaşımı hem de sahih kıraatleri -çok keskin ifadelerle- eleştirmesi konusu ele alınmamıştır. Müberred'in: “*لَوْ صَلَّيْتُ حَلْفَ إِمَامٍ يَفْرَأُ (مَا أَنْتُمْ بِمُضْرِحِيٍّ) وَ (اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسْأَلُونَ) / بِهِ وَالْأَرْحَامَ) لَأَخَذْتُ نَعْلِي وَمَضَيْتُ*” “Böyle okuyanı namazda görsem ayakkabılarımı alır o namazı terk ederdim.” sözlerini okuduğumuzda, onun hangi ayet(ler)e bu ifadeyi kullandığı ve nasıl bir kıyas ile bu yorumu yaptığını tespit etmek bizi bu çalışmanın yapılmasına sevk eden sebep olmuştur. Ancak yapılan araştırmada Müberred'in elimize ulaşan eserlerinde bu ifadesi kendi kitaplarında bulunmamıştır. Fakat onun bazı eserleri de günümüze kadar ulaşmamış olabilir.⁹ Elimize ulaşmayan eserlerinde bu ifadenin olmadığı, bu cümleyi Müberred'in kullanmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Müberred'in kıraatlere yaklaşımının Sibeveyhi'den (ö. 180/796) de biraz daha katı olduğu görülmektedir.¹⁰ Bununla birlikte “Böyle okuyanı namazda görsem ayakkabılarımı alır o namazı terk ederdim.” ifadesini, Kurtubî (ö. 671/1273), Şevkânî (ö. 1250/1834) ve İbn Aşûr (1909-1970) gibi muteber âlimler eserlerine almışlardır.¹¹ Onların bu sözü eserlerine almaları ciddi bir veri olarak elimizdedir.

⁸ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 25-184; Abdulkadir Kışmır, *Dilde Kıyas (Basra ve Kûfe Örneği)* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 33-35.

⁹ Hasan, *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye*, 33, 35-38.

¹⁰ Kışmır, *Dilde Kıyas*, 33.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996), 5/3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethul-kadîr* (Dimişk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/480; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr tahrîru ma'ne'l-sedîd ve tenvîru akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd* (Tunus: Dâru'd-Tunusiyye, 1984), 4/218; Muhammed Habeş, *el-Kirââtü'l-mütevâtire ve eseruhâ fi resmî'l*

Ülkemizde sahih kıraat eleştirisi üzerine konulu, kişi merkezli, problemi genel olarak ele alan ve daha çok Arap dili ile ilişkisini ifade eden çalışmalar yapılmıştır ki Ali Temel, *Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraat Anlayışı*; Ayşe Meydanoglu, *Dil Bilimcilerin Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme*; İrfan Çakıcı, *İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme*; Kadir Taşpınar, *Ebû Amr'ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kıraatleri*; Ramazan Bezci, *Kıraatlerin Sıhhatinde Arapça'ya Uygunluk Bağlamında Kırılma Noktaları (Sıbeveyh, Kisâi, İbn Cinnî)* gibi çalışmalar örnek olarak ifade edilebilir.

İslam dünyasında ise Müberred'in daha çok Arap dili anlayışı merkezli çalışmaların varlığı bilinmektedir. Sâlim İbn Ğarmillah İbn Muhammed Zehrânî, *Tevcîhü'l-Müberred li'l-kırâât fi kitâbihî (el-Kâmil)* ve Ahmed Eid Abdulfettah Hasan, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyyetü fi'l-müktedab li'l-Müberred (Dirâsetü'n-nahviyyetün ve sarfiyyetün)* adlı çalışmalar bu bağlamda ifade edilebilir. Ancak Müberred'in yukarıda ifade edilen sözü ve katı yaklaşımı, günümüzde kıraatlere yönelik içten ve dıştan yıkıcı eleştiri yapanlara dayanak olabilir mi şeklindeki düşüncemiz bu araştırmaya mesnet olmuştur.

Bu çalışmanın hedefi, Kur'an metni ve kıraatler farklı olsa da günümüzde kıraatlerin sahihliğini Kur'an üzerinden eleştiren ve bunu Kur'an'ın mevsûkiyeti ile ilişkilendiren anlayışa bir nevi cevaptır. Çünkü ilk dönemde Arap dili ile ilişkili de olsa kıraatler eleştirilebilmiş, bu, dil ve ekol sistematığı ile izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca üçüncü asırda böyle bir âlimin, sert eleştirisine rağmen sonuç olarak Kur'an'ın ana metin yapısında bir zaafın olmadığını ifade etmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma kıraatlerin eleştirilmesi meselesini sorgulamıştır. Daha sonra Müberred'in, eserlerinde kıraatleri ele alması, kıraatlere yaklaşımı ve sahih kıraatlere yönelik eleştirel söylemleri değerlendirilmiş ve bunların tutarlı olup olmadıkları tahlil edilmiştir.

1. Sahih/Mütevâtir Kıraatler Eleştirilebilir mi?

Kıraat, “قَرَأَ” fiilinden mastar olup sözlükte okumak, telaffuz etmek

Kur'ânî ve'l-ahkâmî's şeriyye (Dimâşk: Dâru'l-Fikr, 1999), 349.

anlamlarına gelmektedir. Kıraat ilmi ise, Kur'an kelimelerinin okunuş biçimlerini, ravilerine nispet eden ve bu kelimelerdeki farklılıkları konu edinen ilimdir.¹² Ayrıca Kur'an'ın nüzul dönemindeki okunuş biçimini tespit eden ve onu asli şekliyle nakletme şeklinde teşekkül ettirilmiş ve Kur'an'ın korunması vazifesini bizzat üstlenmiş bir disiplin olarak tanımlanabilir.¹³ Sahih, hadis usulü ilminde adalet ve zapt sahibi ravilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan¹⁴ şekilde tanımlanmaktadır. Sahih kıraat ise, kriterleri ilk defa Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045) tarafından ortaya konulduğu tahmin edilen; sağlam bir senede sahip olması, Hz. Osman (ö. 35/656) mushaflarından birine uygunluk arz etmesi ve Arap dil kaidelerine bir vecih ile de olsa uyması şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁵ Bu üç temel şattan birisi ortadan kalkarsa o zaman da ister yedi imamdan ister onların büyüklerinden gelsin şâzdır ve batıldır.¹⁶ Ancak bakıldığı zaman ilm-i kıraat sahasında bu kavramla birlikte mütevâtir kavramı da kullanılmış ve müteahhirîn dönemde daha çok Kur'an kıraatinin, Hz. Peygamber'den itibaren kesin-tisiz olarak bizlere ulaştığını ifade eden haberin epistemik değerini ifade etmiştir.¹⁷ Bu kavramlar, kendi alanlarında ciddi tetkikler sonucunda tekâmüle ulaşmış ve anlamlandırılmıştır.

Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazdırılması, Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) cem' ve Hz. Osman'ın istinsah etme süreci, Kur'an'ın mevsihiyeti açısından önemli çabalardır. Ayrıca Hz. Peygamber ile başlayan ve aralıksız olarak günümüze kadar hıfz yolu ile muhafazası, müşafehe yolu ile öğretilmesi ve ezberletilmesi metodu ise önemi haiz bir konudur.¹⁸

¹² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in ve müşdidü't-tâlibin* (Beyrut: Darü'l-Kütübil İlmîyye, 1999), 9.

¹³ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 8.

¹⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 122.

¹⁵ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne*, 32-36; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in*, 18; Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 86.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, 15-18; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'in*, 18; Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 86.

¹⁷ Osman Bayraktutan, *Kirâatlerde Tevâtür Olgusu* (Ankara: Gece Akademi, 2018), 389.

¹⁸ Mehmet Dağ - İbrahim Tetik, *Nüzûl Dönemi Kur'an Tarihi Rivayet Merkezli Bütüncül Bir*

Kıraatler, inen vahyin lafızlarını yazarken veya telaffuz ederken meydana gelen “tahfif”,¹⁹ “teskîl”,²⁰ “tahkik”²¹ ve “teshil”²² türünden değişiklikler olduğu için bu farklılıkları Kur’an gibi değerlendirmek doğru olmayacaktır.²³ Kıraatlerin ortaya çıkışı, ruhsat ile okuyabilmeye imkân vermesi, farklı okumaların keyfî olarak değil verilen ruhsata, hafız sahabilerin kontrolüne ve Arap dil kaidelerinin imkânlarına göre devam etmesi yine şeffaf olarak gözlemlenebilecek süreçler diye ifade edilebilir.

Kur’an’ın günümüze kadar mütevâtir olarak geldiği, ihtilafî söz konusu olmayan bir hakikattir. Ancak erken dönem kıraat eserlerine bakıldığı zaman kıraatlerin mütevâtirliğinden bahsedilmediği, böyle bir tavsife/tasnife gidilmediği görülecektir. Kıraatlerin mütevâtirliğinin tartışılmaması meselesi, Taberî (ö. 310/923), İbn Mücâhid (ö. 324/936), İbn Hâleveyh (ö. 370/980), İbn Galbûn (ö. 399/1009) ve Bâkîlânî (ö. 403/1013) gibi bu sahada sözü olan müelliflerin eserlerinde devam etmiştir.²⁴ Kıraatlerin mütevâtir kavramı ile tavsif/tasnif edilmesi olgusu ise İbnü’l-Hâcib (ö. 646/1249), Necmüddîn et-Tûfî (ö. 716/1316), Tâcüddîn es-Sübki (ö. 771/1370) ve Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi usul âlimlerinin eserlerinde ve ilgili dönemde ele alınmış; bu isimlere kıraat âlimlerinden Ebû Şâme (ö. 665/1267) ve İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) de dahil olmasıyla kavram kıraat literatürüne taşınmıştır.²⁵ Bununla bir-

Okuma (İstanbul: Kuramer, 2023), 127-246.

¹⁹ *Tahfif*, kıraat kavramı olarak, şedde alametinden uzak, harfe baskı yapmaksızın, iki harften birini telaffuz etmek için, iki harfin yerine kaim olan şeddeli harfin çözülmesi ya da daha açık bir ifadeyle şeddeli harfi iki ayrı harf şeklinde okumaktır, bk. Ali Çiftci, “Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2019), 223.

²⁰ *Teskîl*, hâ-i kinayenin med ile okunması demektir.

²¹ *Tahkik*, bir harfin hakkını vermek, hareke, izhâr ve gunneleri okuyuş hassasiyetinin en son imkânlarını kullanarak, bir harfi diğerine karıştırmadan okumaktır. Kur’an tilaveti usullerinden en yavaş okuma şekli için de kullanılır, bk. Demirhan Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 166; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 155.

²² *Teshil*, hemzeyi, hemze ile hemzenin hareketi cinsinden bir harf arasında okumaktır, bk. Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 79-80.

²³ Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, 85.

²⁴ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 97-103.

²⁵ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî*, 103.

likte kıraatlerin mütevâtirliği Hz. Peygamber'e mi yoksa kıraat imam-larına mı dayandırılacağı da tartışılmıştır. Eğer sadece rivayet tekniği perspektifi ile bakılırsa kıraatlerin Hz. Peygamber'e mütevâtiren ulaştırılmayacağı ve kıraatlerin götürülebilecek nihai noktasının ancak kıraat imamları olabileceği genel kabul gören görüş olmuştur.²⁶

Kıraatleri, hadis ilmindeki “yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün olmayan bir topluluğun her nesilde yine kendileri gibi bir topluluğa aktarmaları” şeklinde tanımlanan “mütevâtir”²⁷ kavramı ile ifade etmek Kur'an tarihinin yapısına bakıldığı zaman sağlıklı görünmemektedir. Bu anlamda kıraatler, “âhâd” haber şeklinde ifade edilmelidir. Ancak bakıldığı zaman Hz. Peygamber'in vahyi okuması, bizzat öğretmesi, Hz. Osman'ın, mushafları istinsahtan sonra okutması için her bölgeye bizzat bir mukrî göndermesi, Kur'an'ın telaffuzunun da korunma altına alınması çabalarıdır. Bu gayret, dünyanın tüm bölgelerinde Kur'an'ın aynı şekilde okunduğu hatta mezhepsel farklılıklara rağmen ana metin yapısına yönelik Sünnî/Şiî dünyada farklı bir yorum yapılmadığı için edâ ve ifade açısından da korunduğuna delil olabilir.²⁸ Ayrıca bu demek değildir ki kıraatler sağlam bir sened ile Hz. Peygamber'e ulaşmamaktadır. Bilakis, yedi kıraat²⁹ ve on kıraat³⁰ için Hz. Peygamber'e ulaşan sağlam sened zinciri olduğu müsellemidir. Diğer dört kıraat ise şâz kabul edilen okuyuşlardır.³¹ Bununla birlikte kıraat imamlarının çoğunun ilk ve ikinci asırda yaşamış olmaları, bazılarının ashab-ı kiram ile görüşmeleri, İslam beldelelerinin merkezlerinde yaşamaları ve tanınan bilinen kişiler olmaları, okuyuşları üzerine “sükûti tevâtür” oluştuğu şeklinde de yorumlanabilir.³²

Sahih kıraat şartlarıyla birlikte kıraatlerin edâ ve ifade keyfiyetleri-

²⁶ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 112.

²⁷ Çakan, *Hadis Usûlü*, 106.

²⁸ Birşık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 92.

²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârü'l- Meârif, 1984), 1/53-105.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*, 99-198.

³¹ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî Dimyâtî, *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kirââti'l-erbe'ate aşer*, thk. Enes Mihra (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 14.

³² Birşık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 92.

nin ümmetin icması ile nesilden nesile aktarılması, kıraatlerin tahrif ve taşıyirinin önüne geçmiştir. Aşağıda ele alınacağı üzere ilk dönem dil âlimlerinin Arap dil kaideleri üzerinden kıraatleri eleştirmeleri, yani kıraatlerin sadece verilen ruhsat çerçevesinde okunmaya devam ettiği gerçeği, kıraatlere eleştiri konusunda çok dikkatli olmak gerektiği anlayışını doğurmuştur. Çünkü ezberlenmesi, eğitim metodu olarak korunup aktarılması ve bunun müesseseseleşerek devam ettirilmesi, kıraatleri adeta meşhur haber konumuna taşımıştır. Asıl itibarıyla âhâd olsalar da bilahare sahiplenilmesi ve geliştirilen çoklu koruma usulleriyle korunması, kıraatleri yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir kesimin nakletmesine dönüştürmüştür. Ayrıca bu usulü başlatan ilk imamların ikinci asra mensup olmaları, sahabe ile bizzat görüşmüş olmaları, sika ve töhmete de uğramayan insanlar olmaları da kıraatleri mütevâtir ya da -Maşalı'nın da ifade ettiği şekilde- "sükûtî mütevâtir" konumuna taşımıştır denilebilir.³³

Kıraat sahasında önemli çalışmaları olan Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* adlı kıymetli çalışmasında konuyu etraflı bir şekilde izah ettikten sonra kıraatlerin mütevâtirliğinin salt haber konumunda bir olgu değil, fiilî bir olgu olduğunu, meşhur haberin mütevâtirlik vasfı kazanması şeklinde izah edilmesinin daha tutarlı olacağı kanaatine varmıştır.³⁴ Bu, tarafımızca da benimsenen bir yorumdur.

Tüm bu süreçlere rağmen özellikle Arap dil kaidelerinin teşekkülü döneminde Kur'an'ın bu kaidelere dayanak olması konusunda tartışmalar yapılmış ve bazı müellifler kıraat farklılıklarını bahse konu kaidelere başvurmak suretiyle eleştirebilmiş ya da reddedebilmiştir. Bunların başında Sîbeveyhi gelmektedir. Daha sonraki süreçte Müberred bu düşünce ile kıraatlere yaklaşmış ve bazı kıraatleri Arap dil kaideleri ve sair gerekçelerle eleştirmiştir.

2. el-Müberred

Müberred, 210/826 yılında Basra'da doğmuş Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Müberred'in asıl adı Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b.

³³ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 113.

³⁴ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, 114-115.

Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî'dir. Ona, "Müberred/Soğutulmuş" lakabını hocası Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863), sorulan sorulara kesin, net cevaplar vermesinden mütevellit koyduğu bilinir.³⁵ Dönemindeki ilmî münazaralarda çetin ceviz olması ile meşhur olan Müberred, sıkı bir Sîbeveyhi eleştirmenidir. Bu eleştirilerini içeren *Mesâ'ilü'l-ğalaṭ* adlı eseri telif etmiştir. Bu ilmî çevre sayesinde günümüzde tanınan pek çok alandaki ilim adamının hocası olma şerefine de nail olan Müberred, sarf, nahiv, lügat, edebiyat, şiir, belagat, arûz ve meani'l-Kur'an alanlarında eserleri olan velut bir isimdir. Fakat daha çok iki eseri ile meşhur olmuştur. Bunlar, lügat ve edebiyat sahasındaki *el-Kâmil* ve nahiv alanında kaleme aldığı ve pek çok konuya Kur'an'dan şahit getirip yazdığı *el-Muktedab* adlı eserleridir. Müberred'in eserlerine bakıldığı zaman kullandığı metodu hakkında iki husus dikkati çeker. Birincisi ayetleri nahiv kaidelerini ve diğer dil izahlarını yaparken şahit olarak değerlendirmesi, diğeri ise kıraat farklılıklarını şahit olarak ele alması, değerlendirmesi, eleştirmesi ve kimi yerlerde ise reddetmesidir.

Müberred'in öğrencileri arasında Zeccâc (ö. 311/923), Ahfeş (ö. 215/830 [?]), Ebû Bekir b. Serrâc (ö. 316/929) ve Ebû Bekir b. Ebî'l-Ezherî (ö. 370/980) gibi bazı isimler bulunmaktadır.³⁶

Müberred'in *el-Kâmil fi'l-edeb* adlı eseri, Arap dili ve edebiyatının dört temel klasik eserinden biri kabul edilir. *el-Kâmil*; ayet, hadis, hutbe, mev'iza, mesel ve kıssa gibi çoğu kadim şiirlerden seçmeler ile lügat, gramer ve tarihî bilgi bakımından önemli açıklama ve değerlendirmeleri içermektedir.³⁷ *el-Muktedab* adlı eseri ise Arap gramerinin başyapıtlarından birisidir. Sîbeveyhi'nin gölgesinde kalmış, ancak özellikle sarf ve fonetik alanla ilgili özgün kavramları barındırdığı tespit edilmiştir. Eserlerinde 500 kadar ayeti ele alan Müberred, kıraat farklılıklarına da yer vermiştir.³⁸ Diğer eserleri, *el-Fâzıl ve'l-mefzûl*, *et-Te'âzî ve'l-*

³⁵ İsmail Durmuş, "Müberred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/430; Hasan, *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye*, 13.

³⁶ Muhammed Abdulhâlik Azîme, "Tahkik Edenin Mukaddimesi", *el-Müktedab* (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 2012), 34.

³⁷ Durmuş, "Müberred", 31/430.

³⁸ Durmuş, "Müberred", 31/432.

merâsî, belagat konusunda ilk müstakil telif kabul edilen *el-Belâğa*, *el-Müzekker ve'l-mü'ennes* ve alanda meşhur olan ve Sîbeveyhi'ye reddiye mahiyetindeki *er-Red 'alâ Sîbeveyhi* (*Mesâ'ilü'l-ğalat*) gibi irili ufaklı altmış kadar eseri vücuda getirmiştir.³⁹ Müberred, 28 Zilhicce 286 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴⁰

3. Müberred'in Eserlerinde Kıraat Meselesi

Müberred, dil âlimi olması nedeniyle kıraat alanının sistematığıne uygun olarak, kıraatin tanımı, tasnifi, tarihi, problemleri ve öne çıkan ekoller şeklinde açıklayıcı bilgileri eserlerinde vermemiştir. Buna karşılık dil kaidelerini izah ederken Kur'an'dan ve kıraat farklılıklarından istişhad getirmiştir.

Müberred, klasik Arap edebiyatının başyapıtlarından sayılan⁴¹ *el-Kâmil* adlı eserinde mütevâtir ve şâz kıraatleri ele almıştır. Bunları bazen bir meseleyi izah ederken istişhad olarak değerlendirirken bazen de böyle bir yöneme başvurmadan sadece kıraati ifade etmek için değerlendirmiştir.⁴² Kıraat farklılığını bir konuya şahit olarak verdiği gibi bazen aynı kıraat farklılığını farklı bir konuyu izah ederken de şahit olarak kullanabilmiştir.⁴³ Basra dil ekolünün Sîbeveyhi'den sonra ikinci otoritesi kabul edilen Müberred, metot olarak semâ'î değil kıyası ön plana alan bir üsluba sahiptir. Bu temel metoduna aykırı olan tüm şâz kıraatleri de reddettiği görülmektedir.⁴⁴

el-Muktedab isimli hacimli lügat eserinde ise 500 kadar ayeti istişhad maksadı ile değerlendirdiği görülür. Bunlar, kıraat farklılığını ifade etme,⁴⁵ şâz kıraati izah etme⁴⁶ ve sahih kıraatleri sert bir üslup ile eleş-

³⁹ Durmuş, "Müberred", 31/433.

⁴⁰ Azîme, "Tahkik Edenin Mukaddimesi", 10.

⁴¹ Ahmed Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye* (b.y. Dâru'l-Meârif, 2010), 124; Durmuş, "Müberred"; Azîme, "Tahkik Edenin Mukaddimesi", 45-61.

⁴² Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-edeb (fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-nahv ve't-taşrif)* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), 1/96, 254, 283; 2/69, 105, 196, 204; 3/52, 100, 289.

⁴³ el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/96, 120; 3/30.

⁴⁴ Durmuş, "Müberred", 31/430.

⁴⁵ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab* (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 2012), 2/241; 4/112.

⁴⁶ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/238-239.

tirme şeklindedir. Sıbeveyhi, eseri *el-Kitâb*'da 373 ayeti şahit olarak ele alırken Müberred 500 kadar ayeti istişhad olarak değerlendirmiştir.⁴⁷

4. Müberred'in Kıraatlere Yaklaşımı

Katı bir dilci şeklinde tanımlanabilecek olan Müberred,⁴⁸ görüşlerini delillendirmek/güçlendirmek için ve hükümlerini ispat etmek için kıraatleri istişhad olarak getirmiş ve onlardan yararlanmıştı.

Müberred, kıraatleri ele aldığı yerlerde genelde şu ifadeleri kullanmaktadır: “على هذا قراءة من قرأ،”⁵¹ “فأما القراءة فعلى ضربين،”⁴⁹ “وقد قرأ بعض القراء،”⁵⁰ “وكذلك قراءة من قرأ،”⁵⁵ “وقد قرأ القراء،”⁵⁴ “فعلى قراءة من قرأ،”⁵³ “وقد قرأ غيره،”⁵² “ومن قرأ،”⁵⁶ “الناس،”⁵⁷ “وقد قرئ،”⁵⁸ “فهذه القراءة المختارة عند أهل اللغة،”⁵⁸

Bazen de kıraati bizzat okuyanına atfederek, “والحسن البصري،”⁶⁰ “الخليل،”⁵⁹ “ومحمد بن،”⁶⁴ “الحضرمي،”⁶³ “ويعقوب بن إسحق،”⁶² “ونافع بن أبي نعيم،”⁶¹ “وأبي عمرو بن العلاء،”⁶⁵ “مروان،”⁶⁵ “وقرأ حمزة،”⁶⁶ gibi ifadelerle ele aldığı görülmektedir.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında zaman Müberred'in, kıraat-ı seb'a ve aşere imamlarının isimlerini zikrettiği, şâz kıraatler için kullanılan kavramları ayrıca kullanmadığı, daha çok dilticilerin kıraatleri ifade etme usulünü takip ettiğini müşahede etmekteyiz.

⁴⁷ Azîme, “Tahkik Edenin Mukaddimesi”, 116.

⁴⁸ Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 134.

⁴⁹ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/171; el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/229.

⁵⁰ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/316.

⁵¹ el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/111.

⁵² el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/35.

⁵³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/202.

⁵⁴ el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/11.

⁵⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/43.

⁵⁶ el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/259.

⁵⁷ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/185.

⁵⁸ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/181; 2/22, 67, 180, 185, 339; 386, 266; 4/247. el-Müberred, *el-Kâmil*, 2/69, 105, 141; 3/231.

⁵⁹ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/364.

⁶⁰ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/283.

⁶¹ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/158, 214.

⁶² el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/123.

⁶³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/134.

⁶⁴ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/134.

⁶⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/105.

⁶⁶ el-Müberred, *el-Kâmil*, 3/30, 75.

Müberred'in, kıraatleri ele alma yöntemi, daha anlaşılır olması için şu şekilde maddelendirilebilir:

1. Kıraat rivayetlerini Arap dili kaidelerinde hükümleri tasdik etmek için ele almaktadır. Örneğin, "Fiilleri Cezm Edenler" babının altında ilgili Arapça kaideleri verdikten sonra meydana gelen mana değişimine işaret ederek, "وَرُوِيَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَرَأَ قَبْلَكَ فَلْتَفَرَّحُوا بِالنَّاءِ" şeklinde kıraat farklılığını şahit olarak vermiştir.⁶⁷

2. O, hükümleri ve kaideleri bina etmek için de kıraatleri ele almaktadır.⁶⁸ Örneğin, "idgâm" konusunu izah ederken, bazılarının idgâm ile bazılarının da idgâmsız okunduğunu ifade edip; "وَيُحْيِي مَنْ حَيَّ عَنْ بَيْتِهِ"⁶⁹ örneğini vermiştir.⁷⁰

3. Kıraatleri, Arapçada bir vecih olarak da değerlendirmektedir. Örneğin, "صَ وَالْقُرْآنِ"⁷¹ sûresinin başındaki 'hurûf-u mukattaa' olan "ص" harfini Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) âhâd kıraat kabul edilen⁷² okuyuşunu mesnet almakta ve buradaki anlamın, "صاد با القرآن عملك", "Amelini Kur'an'a sun." şeklinde olduğunu ifade etmektedir.⁷³

4. Müberred, İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) kıraatine önem vermektedir. Örneğin, "إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ"⁷⁴ ayetini kıraat imamlarından Hafs (ö. 180/796), İbn Muhaysın (ö. 123/741) ve İbn Kesîr (ö. 120/738) "إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ"; Ebû Amr "إِنَّ هَذَيْنِ"; Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), İbn Âmir (ö. 118/736), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî ise "إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ" şeklinde okumaktadırlar.⁷⁵ Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Mushaf hattına istinaden "إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ" şeklinde okumakta, ancak manası İbn Mes'ûd'un kıraatinde

⁶⁷ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/45, 131.

⁶⁸ Hasan, *el-Kurââtü'l-Kur'âniyye*, 31.

⁶⁹ el-Enfâl 8/42.

⁷⁰ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/181.

⁷¹ es-Sâd 38/1.

⁷² Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî İbni Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyini vucûhi şevâzî'l-kurâati ve'l-izâhi anhá*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/2/276.

⁷³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/238-239.

⁷⁴ Tâhâ 20/63.

⁷⁵ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fi'l-kurâ'âti's-seb'*, thk. Muhammed Sâdık el-Cezâirî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 624; Abdullatif el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kurâât* (Dimaşk: Dâru Sadî'd-Dîn, 2000), 5/449; Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyyesser fi'l-kurââti'l-aşri'l-mütevâtira min tariki tayyibeti'n-neşr* (Beirut: Medâbiu Yusuf Beyzûn, 2020), 315.

olduğu gibi “إِنَّ دَانَ لَسَاحِرَانِ” şeklinde olmaktadır. Müberred, buradaki okuyuş tasarrufunda “نِ”deki harf yani “nun” düştüğü için amel etmemesi gerektiğini, bu durumda “هَذَا لَسَاحِرَانِ” mübteda-haber olduğunu, Halil b. Ahmed’in, İbn Mes’ûd kıraati ile okumasının Mushaf hattını da içinde barındırdığı için tercih ettiği okuyuş olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶

- Müberred, kıraatleri mütevâtir ya da şâz da olsa istişhad için kullanmıştır.⁷⁷ Hükümleri teyit, görüşlerini tespit etmek için uyguladığı bu usulde kıraatleri bazen okuyanına isnad ederek ifade ederken bazen bunu da yapmamıştır.⁷⁸

- Mütevâtir ya da mütevâtir olmayan kıraatler arasında tercihte bulunmuştur. Örneğin, “فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ”⁷⁹, ayetteki “فَيَغْفِرُ” fiilini Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef (ö. 229/844) cezm, İbn Âmir, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb ref; İbn Abbâs, Âsım el-Cuhderî ise nasb şeklinde okumuşlardır.⁸⁰ Müberred, cezm ve ref okuyanların mütevâtir, nasb okuyanların ise şâz olduğunu ifade ettikten sonra burada cezm okuyuşun daha doğru olduğuna dair tercihinin belirtmiştir.⁸¹

- Bazen iki farklı kıraati ifade edip ikisini de övdüğü durumlar da olmaktadır. Örneğin, “مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا”⁸², ayetteki “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” hem ötre ile “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” hem de iki ötre ile “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” şeklinde okunmaktadır. Müberred bu iki okuyuşun da dilcilerin kaideleri gereği güzel okuyuş olduğunu ifade etmektedir.⁸³

- O, bazen kıraatlerden birini diğerine hangi gerekçe ile tercih ettiğini ifade ederek de ele almıştır. Örneğin, “أَلِدُّ وَأَنَا عَجُوزٌ”⁸⁴ ayetinde bulunan hemzelerin nasıl okunacağı hususunda farklı görüşleri verdikten sonra Halil b. Ahmed’in görüşünü tercih edip, “Halil b. Ahmed’in sözü daha doğrudur ve gramercilerin çoğu onunla aynı fikirdedir.” diye-

⁷⁶ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/364.

⁷⁷ Hasan, *el-Kırââtü'l-Kur’âniyye*, 31.

⁷⁸ el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/346-349.

⁷⁹ el-Bakara 2/284.

⁸⁰ İbni Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/1/244; Dimiyâtî, *el-İthâf*, 214.

⁸¹ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/22, 67.

⁸² el-En’âm 6/160.

⁸³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/185.

⁸⁴ Hüd 11/72.

rek Halil b. Ahmed'in tahfif ile okumasını tercih ettiğini belirtmekte⁸⁵ ve bu kararın gerekçesini ifade etmektedir.

- Bazen bu tutumunu Arap dil kaideleri üzerinden ifade etmiştir. Örneğin, “وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا نَزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ”⁸⁶ cumhur-u ulema bu ayetteki “آيات” kelimesini “آيات” şeklinde ref ile okumuştur. Ancak A'meş (ö. 148/765), Hamza ve Ya'kûb ise nasb ile “آيات” okumuşlardır.⁸⁷ Müberred'e göre bazı kâîlerin bu şekilde okuması doğru değildir. Çünkü kelimenin atıf vâvı ile önceki ayetlere, yani Câsiye sûresi 4. ve 3. ayetlerin başında “إن” ve “في”ye atfedilerek nasp/cer şeklinde okunuşu yanlıştır. Çünkü “آيات” kelimesinin önceki ayetteki “إن”nin mamülü olarak nasb, “في”nin mamülü olarak cer şeklinde okunması mümkün olmadığı gibi böyle bir zaruret de yoktur. Yani bir amil için iki mamül aynı anda düşünülmemelidir. Bir başka gerekçe ise Kur'an'da böyle bir okuyuş örneğinin olmamasıdır.⁸⁸

- Müberred kıraat farklılığını bazen de lahn okuyuş olarak değerlendirmektedir. Örneğin, “هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ”⁸⁹ ayetindeki “أَطْهَرُ” kelimesini nasb ile okuyan Medine ekolünü fahiş bir hata yapmakla itham etmektedir. Medine ekolünden İbn Mervân'ın böyle okumasını müsellem bir kural olarak kabul etmeyip onun Arapça bilmediğini söylemektedir. Müberred burada “أَطْهَرُ” kelimesinin “هُنَّ”nin haberi olması nedeniyle merfu' okunması gerektiğini tercih etmiş, “هُنَّ”deki fiilin zamiri veya hal pozisyonunda değerlendirerek “أَطْهَرُ” kelimesinin de nasb okunmasının mümkün olmadığını söylemiştir.⁹⁰ Dil kaidelerine aykırı gördüğü kıraatleri lahn kabul edip bunu okuyan kâîleri ise yerdığı/eleştirdiği durumlar da olmaktadır ki bunun örnekleri çalışmanın ana konusu olduğu için aşağıda verilmiştir.

- Bir başka metodu ise kiraati reddetmesi ve buna karşı meydan okuması şeklindedir. Örneğin, Said İbn Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) “وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدًّا”

⁸⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/158-159.

⁸⁶ el-Câsiye 45/5.

⁸⁷ ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân*, 719; el-Hatîp, *Mu'cemü'l-kirâât*, 8/445; Hârûf, *el-Müyyesser*, 499.

⁸⁸ el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/229; el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/195.

⁸⁹ Hüd 11/78.

⁹⁰ el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/105.

” şeklindeki okumasını, resmî Mushaf’a uygun olmaması ve Kur’an’da “وَأَنَّهُ تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا”⁹¹ şeklinde okunma örneği olduğu için reddetmiştir.⁹²

- Müberred’in farklı bir yönü ise kıraatleri istiṣhad unsuru olarak kabul etmesine rağmen Arap gramer kurallarına aykırı gördüğü yerde sert ve karşı bir tutum sergileyebilmesi ve reddetmesidir.⁹³ Örneğin, Ebû Amr’ın idgâm ile okuma prensibi gereği Mushaf’ta “هَلْ تُؤْتِ الْكُفَّارَ” şeklinde olan yeri “هَهُؤَبَّ الْكُفَّارَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ”⁹⁴ şeklinde okumasını, “lam” harfinin “se” harfine idgâm edilemeyeceğini ifade ederek caiz görmemektedir.⁹⁵

5. Müberred’in Sahih Kıraat Eleştirileri

Sahih kıraatlere yönelik eleştirel bakışın, hicri ikinci asırda ortaya çıkan, lahn olgusu ile devam eden ve yaygınlık kazanan bir konu olduğunu söylemek mümkündür. Sahih kıraatleri ilk defa eleştirel bakıp Arap dil kaideleri ile değerlendirme yoluna giden âlimin Sîbeveyhi olduğu ve bu süreci de Müberred’in devam ettirdiği bilinmektedir.⁹⁶

Kıraatlerin dilsel ihticaca konu edinilmesi ise yine Sîbeveyhi ile başlamış ancak o, son raddede böyle bir delillendirilme söz konusu olduğunda “kıraatin uyulması gereken bir sünnet olduğu”⁹⁷ yaklaşımı ile kıraati merkeze almış ve diğer kaideleri ise buna göre bina etmiştir.⁹⁸ Bu

⁹¹ el-Cin 72/3.

⁹² el-Müberred, *el-Kâmil*, 3/100-101.

⁹³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/216.

⁹⁴ el-Mutaffîfîn 83/36.

⁹⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/252. Müberred, lâm-ı tarifteki lâmin idgâmını kabul ediyor ama harflerdeki lâmin idgâmını kabul etmediği görülmektedir. el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/213.

⁹⁶ Taşpınar, “Ebû Amr’ın Eleştiriyeye Konu Olan Sahih Kıraatleri”, 119; Meydanoğlu, “Dil Bilimcilerin Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, 184; İrfan Çakıcı, “İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 273-274.

⁹⁷ Bu mefhum, ilk olarak Zeyd b. Sâbite daha sonra Urve b. Zübeyr ve Âmir eş-Şa’bi gibi bazı tâbiîn ve Muhammed b. el-Münkedir gibi bazı kıraat âlimlerine dayandırılan ve kıraatlerin sahihliği ve korunması noktasında kıraatlere özel bir mahrem alan açmaya matuf bir yaklaşımdır. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve irâbuhû* (Beyrut: İlmü’l-Kütüb, 1988), 4/46; İbni Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/1/23, 409; ed-Dânî, *Câmî u’l-beyân*, 1/51; 2/854-860; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâati’l-aşr*, 1/429; Dimyâtî, *el-İthâf*, 48, 162; Ali Temel, “Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraat Anlayışı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 83.

⁹⁸ Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, 141; İnanç,

yaklaşım ilk dönem dil âlimlerinden Zeccâc, Nehhâs (ö. 338/950), İbn Mücâhid, İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) kadar devam eden süreci içerisinde barındırmıştır.⁹⁹ Sahih kıraatleri ilk eleştiren ve bu geleneği başlatan müfessir ise Taberî olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁰

Sahih kıraat eleştirisinin dönem itibarıyla bazı sebepleri olmuştur. Bunların başında Basra kıraat ekolünün akılcı yaklaşımı gelebilir. Çünkü onlar, belirleyecekleri kaideye Arap dil kaideleri refleksi ile yaklaşmaktaydılar.¹⁰¹ Bunda da gerekçeleri, kıraatlerde beşerî tercihin olması, bir kişinin okuyuşuna sorgusuz teslim olunamayacağı ve söz konusu Kur'an olduğu için konuya genel anlamda şüpheli yaklaşmalarıydı.¹⁰²

Sahih kıraatlere yönelik Kur'an'da kaç kelime üzerinde eleştiri söz konusu diye bakıldığı zaman, bu sayının sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin İbn Mücâhid'in takriben otuz beş yerde böyle değerlendirmeler yaptığı,¹⁰³ ancak bu sayının farklı eserlerde değişkenlik arz ettiği görülmektedir.¹⁰⁴

Müberred'in sahih kıraatleri eleştirdiği yaklaşımı genel olarak değerlendirildiğinde; sahih kıraat şartlarında rivayet ve Hatt-ı Osmanî gibi şartları öne sürmesine rağmen daha çok dil eksenli bir bakış açısı ile konuya yaklaştığı görülmektedir. Aşağıda bu yaklaşımı ifade eden farklı örnekler verilecektir.

1. Müberred, yedi kıraat imamının üzerinde ittifak ettiği “أَوْ جَاؤُكُمْ” ayetindeki “حَصْرَتْ” kelimesinin okunuşunu sert ifadelerle

Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi, 117.

⁹⁹ Meydanoğlu, “Dil Bilimcilerin Kirâat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, 187-188; Ramazan Bezci, “Kıraatlerin Sihatinde Arapça'ya Uygunluk Bağlamında Kırılma Noktaları (Sibeveyh, Kisâi, İbn Cinnî)”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), 681.

¹⁰⁰ Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, 156-157.

¹⁰¹ Ahmet Akkan, *Ebu'l-Abbâs el-Müberred ve el-Kâmil Fî'l-Edeb Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 82.

¹⁰² el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/229; 3/74.

¹⁰³ İlgili birkaç örnek için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's- seb'*, 1/154, 169, 170, 194, 409, 493, 576, 653.

¹⁰⁴ Yıldız, “Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar”, 148; Taşpınar, “Ebû Amr'ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kıraatleri”; Kadir Taşpınar, “Zemahşerî'nin Sahih Kıraat Eleştirisinde Arka Plan: Zeccâc Etkisi”, *Bütün Yönleriyle Zemahşerî*, (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2023), 3/15-23.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/90.

reddetmektedir. Öncelikle kurrânın okuyuşunu izah ederek şöyle der: Bize göre mana onların okuduğu gibi olmamalıdır. Eğer onların dediği/okuduğu gibi olsaydı, “Lanet ettiler elleri kesilsin diye ve buna karşılık Allah, ayette geçen ifade ile dualarına karşılık vermiş oldu.” şeklinde bir sonuç çıkardı. Hâlbuki sahih kıraate gelince ki, on kıraat imamından Ya’kub’un da okuyuşuna dayandırılan “أَوْ جَاؤُكُمْ حَصْرَةً صُدُّوهُمْ” şeklindedir. Bu durumda kelime hal konumunda olup mana da daha doğru olacaktır. Burada Müberred, üzerinde ittifak edilen yedi kıraat imamının okuyuşunu hatalı/ta’n görmektedir. Kendisinin dil kuralları çerçevesinde “hal” konumunda kabul ettiği Ya’kub’un kıraatini tercih etmesi ilginçtir. Çünkü Ya’kub’un okuyuşu, mütevâtir kabul edilen yedi kıraatten değildir.¹⁰⁶

2. Necm sûresindeki “وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا لَّوْلَى”¹⁰⁷ ayetinde Ebû Amr ve Medine ehlinin “وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا لَّوْلَى” şeklinde idgâmla okumalarını reddeder. Ona göre Ebû Amr, Kur’an’da böyle kelimeleri idgâmla okumakla hata yapmaktadır. Müberred’in reddetme sebebi tenvinin lam harfine idgâm edilmesine cevaz olmamasından dolayıdır. Çünkü “tenvin” de “lam” da sakindir. İki sakinin birbirine idgâmı Arapça kaidelerine göre caiz değildir.¹⁰⁸

3. Müberred’in hatalı görüp reddettiği kıraatlerden birisi de Ebû Amr’ın hız ve tahfif yapmaya meylederek “يَأْتُرُكُمْ”¹⁰⁹ “يُشِعْرُكُمْ”¹¹⁰ kelimelerinde harekeyi ihtilas ile okumasıdır. Bu okuyuşu Ferrâ, peş peşe geldiği vakit harekeyi tahfifle okuma hedefiyle yapılan fonetik bir uygulama olarak açıklamıştır.¹¹¹ Hâlbuki bu okuyuş Sîbeveyhi’nin de lehçe olarak değerlendirdiği Temîm ve Esed kabilelerinin konuşmadaki yöntemidir. Müberred ise bu okuyuşu hatalı bulmuş ve gerek kıraatte gerekse Arap şiirinde bunun caiz olmadığını söylemiştir. Çünkü bu üç kelimenin sonlarının cezm ile okunması yanlıştır. Bu kelimeler muzâri fiil oldukları için i’rab alameti olarak ötre gelmesi gerekir.

¹⁰⁶ el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/124, 125.

¹⁰⁷ en-Necm 53/50.

¹⁰⁸ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/254.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/67, 93, 169, 268; en-Nisâ 4/58.

¹¹⁰ el-En’âm 6/109.

¹¹¹ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Kitâbü’n fîhi luğâtü’l-Kur’ân*, thk. Câbir bin Abdillâh es-Serî’, 2014, 30.

4. Müberred, “وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ”¹¹² ayetindeki “مَعَايِشَ” kelimesinin “مَعَاتِشَ” şeklinde hemze ile okunmasını doğru bulmamaktadır. Çünkü o okuyuş galattır. Bu şekilde Nâfi’ ve Ebû Nuaym (ö. 219/834) okumaktadırlar ki onlar, Arapça bilmemektedirler.¹¹³ Bu görüşünde Müberred’in, hocası Mâzinî’den etkilendiği görülmektedir.¹¹⁴ Çünkü Mâzinî, “مَعَايِشَ” kelimesinin hemze ile okunmasını kendisine asla iltifat edilemeyecek bir hata olduğunu ve bu okuyuşun harfleri lahn ile okuyan ve Arapça bilmeyen Ebû Nuaym’a ait olduğunu belirtmektedir. Müberred, “مَعَاتِشَ” şeklinde okumanın kelimedeki “yâ” harfinin zâid olmadığından dolayı doğru olamayacağını, eğer zâid olsaydı “ومدائن, صحائف” kelimelerinde olduğu gibi “yâ” ile okunabileceğini söylemektedir. Buna karşılık Nâfi’ ve Ebû Nuaym dışındaki yedi kıraatte de “مَعَايِشَ” şeklinde okunmaktadır.¹¹⁵

5. Müberred, sahih kıraat imamlarından Hamza’nın “وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ”¹¹⁶ ayetindeki “وَالْأَرْحَامَ” kelimesini “وَالْأَرْحَامِ” şeklinde esre ile okumasını da eleştirmektedir. Ona göre açık ismin zamir üzerine atfedilmesi doğru değildir. Bu, değil Kur’an’da, Arapça şiiirde bile kabul edilebilir bir durum değildir.

Örneğin,

فاليوم قربت تهجونا وتشتمنا ... فاذهب فما بك والأيام من عجب¹¹⁷

“O gün bize sövüp, hicvedip yaklaştın,

Git, senin ve yaşayacağın günlerin ne acayip olacağını göreceksin.”

Bu şiiirde, “بِكَ وَالْأَيَّامَ” kelimelerinde isim zamir üzerine atfedilmiştir. “وَالْأَرْحَامَ” kelimesinin kesra ile okunması, Abdullah İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Katâde (ö. 117/735), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), A’mes, Hasan-ı Basrî, Yahyâ b. Vesâb (ö. 233/848) ve Talha b. Musarrıf (ö. 112/730) tarafından kabul edilmiştir. Buna karşılık diğer kıraat imamları ise kelimeyi lafz-ı celal üzerine atfederek mansub okumaktadırlar. Müberred’e göre bu kelimenin kesra ile okunması nahiv kaidelerine aykırıdır. Arapçada daha

¹¹² el-A’râf 7/10.

¹¹³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/123.

¹¹⁴ Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, 131.

¹¹⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/123.

¹¹⁶ en-Nisâ 4/1.

¹¹⁷ el-Müberred, *el-Kâmil*, 3/30.

yaygın olan zahir ismin yine isim üzerine atfedilmesidir. Zahir ismin bir zamir üzerine atfedilmesi az görülen, şâz olan ve sahih kabul edilmeyen bir durumdur.¹¹⁸ Ona göre ayrıca bu uygulama fasih kullanım dışında kaldığı, şâz ve garip bir durum olup dilin kurallarını da budadığı için örnek teşkil etmez.¹¹⁹

6. Müberred, “نُمُّ لَيْقَطَعُ فَلَيْنُظُرُ”¹²⁰ ayetindeki “lâm” harflerinin cezm ile okunuşunu lahn kabul etmektedir. Ona göre “فَلَيْنُظُرُ” kelimesinde iskan/cezm ile okumak mümkün iken, “نُمُّ لَيْقَطَعُ” kelimesini cezm ile okumak doğru değildir. Çünkü “نُمُّ”, iki kelime arasını ayırmak için gelmiştir. Zaten Ya’kûb da bu şekilde okumuştur. Bu okuyuş on kıraat imamından biri olan Ya’kûb’a ilaveten, Ebû Amr ve İbn Âmir dışındaki yedi kıraat imamına atfedilmiştir. Müberred’e göre genel kurala göre “lâm” harfi, eğer önüne “vâv” ya da “fâ” gelirse cezm ile okunabilir. Ancak öncesinde “نُمُّ” gelirse iskan ile okunması değil kesra ile okunması daha doğrudur. Çünkü “نُمُّ”, “lâm” harfine bağımlı değil müstakil bir kelimedir. Bu durumda her ne kadar kıraat-i aşerede böyle bir okuyuş olsa da Müberred’e göre “نُمُّ لَيْقَطَعُ” kelimesinde cezm ile okumak yaygın olan nahvi bir kuraldan sapmak ve kıyası mümkün de olmayan şâz bir okuyuşu tercih etmek anlamına gelmektedir.¹²¹

7. Müberred’in reddettiği kıraatlerden birisi de Kehf sûresi 25. ayetindeki “ثَلَاثًا مِائَةً سِنِينَ” kısmının “ثَلَاثًا مِائَةً سِنِينَ” şeklinde izafetle okunuşudur. Ona göre kurrâdan bazıları bunu izafetle, “ثَلَاثًا مِائَةً سِنِينَ” şeklinde okumuşlardır ki bu hatadır ve caiz değildir. Sadece şiirde zarûreten okunabilir. Çünkü şiirde manaya endekli bir okuma söz konusudur. Şiirde lafzı müfred olarak kullanıp, cemiliğine dair bir alamete binaen mana olarak cemi’ ifade etmekte sakınca yoktur.¹²² İzafetle okuma şekli; Hamza, Kisâî, Halef, Hasan-ı Basrî ve A’meş gibi kurrâyâ atfedilir. Bu okuyuşu tercih etme noktasında Müberred’in Ebû Hâtim es-Sicistânî’den (ö. 255/869) etkilendiği anlaşılmaktadır. Çünkü sayıların temyizi kaidesine

¹¹⁸ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/134.

¹¹⁹ el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/157, 178; 3/102, 128; 4/62.

¹²⁰ el-Hac 22/15.

¹²¹ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/134; Hasan, *el-Kurrâtü’l-Kur’âniyye*, 241.

¹²² el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/171.

göre üç sayısının temyizi “ثلاثمائة سنين” müfred olarak gelmeliydi. Cemi olarak gelseydi “ثلاث مائة سنين” şeklinde gelirdi. Sahih kıraat olarak okunan metinde böyle olmadığına göre “ثلاثمائة سنين” şeklinde cemi’ okumak sayıların temyizi kuralına aykırıdır.

Müberred’in, buradaki kıraatlerin okunuşuna dair değerlendirmelerine bakıldığı zaman, Arapça kaidelere hâle gelmesin çabasını sıkı sıkıya koruma refleksi olduğu; bunu, yaygın bir metodu olarak Kur’an’da, şiirde ve Arapça tüm kurallarda ele aldığı gözlemlenmektedir.

5. 1. Üzerinde Sahih Kıraat Eleştirisi Yapılıp Müberred’in Değınmediğı Bazı Kıraatler

Müberred, tarihî süreçte farklı âlimler tarafından üzerinde eleştiri yapılan kelimelerde bazen sadece kıraat farklılığına değınırken bazılarında ise kıraate dair herhangi bir değerlendirme yapmadığı görülmektedir.

Örneğın, Müberred’in sadece kıraat farklılığına değınerek geçtiğı yerler vardır. En’âm Sûresi 6/90 “فِيهِدِيهِمْ اِقْتَدَةَ”¹²³; Enfâl Sûresi 8/42 “مَنْ فَاصَّدَقَ”¹²⁴; Tevbe Sûresi 9/30 “عَزَّيْرُ اِبْنِ اللّٰهِ”¹²⁵; Münâfikûn Sûresi 63/10 “وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيْرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءِهِمْ”¹²⁶; En’âm Sûresi 6/137 “وَاَكْبَرُ”¹²⁷; Bakara Sûresi 2/284 “فَيَعْفِرُ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاءُ”¹²⁸; Nûr Sûresi 24/43 “يَذْهَبُ”¹²⁹. O, bu kelimelerdeki okunuş keyfiyetini ifade etmekle iktifa etmektedir. Ayrıca A’râf Sûresi 7/111 “اَرْجِهَ”¹²³; En’âm Sûresi 6/40 “اَرَايْتُمْكُمْ”¹²⁴; Bakara Sûresi 2/54 “اِلٰى بَارِيْكُمْ”¹²⁵; Tevbe Sûresi 9/98 “دَاوْرَةُ السَّوْءِ”¹²⁶; Nisâ Sûresi 4/115 “نُوْلُهُ وَنُصْلِهِ”¹²⁷; Câsiye Sûresi 45/14 “يَجْزِيْ”¹²⁸; Nûr Sûresi 24/57 “لَا تَحْسَبَنَّ”¹²⁹; Bakara Sûresi 2/229 “وَلَا يَسْئَلُ”¹³⁰; Meâric Sûresi 70/10 “وَسَلَّ”¹³¹; Yûnus Sûresi 10/94 “فَسَلَّ”¹³²; Yûsuf Sûresi 12/82 “وَسَلَّ”¹³³ kelimelerinde kıraatlere değınmez. Sâffât Sûresi 37/153 “اَصْطَفٰى الْبَنَاتِ”¹³⁴; Bakara Sûresi 2/6 “ءَاَنْذَرْتَهُمْ”¹³⁵; 2/34 “هٰذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ”¹³⁶; 2/128 “وَاَرَانَا”¹³⁷; 2/246 “هَلْ عَسَيْتُمْ”¹³⁸; Mâide Sûresi 5/119 “هٰذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ”¹³⁹;

¹²³ el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/52; 4/248; el-Müberred, *el-Kâmil*, 3/52.

¹²⁴ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/181; el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/81.

¹²⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/316.

¹²⁶ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/339; 4/111, 371.

¹²⁷ el-Müberred, *el-Muktedab*, 3/281.

¹²⁸ el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/22, 67.

¹²⁹ el-Müberred, *el-Kâmil*, 1/157, 178; 3/102, 128; 4/62.

Enfâl Sûresi 8/59 “وَلَا يَحْسِبَنَّ”; Tevbe Sûresi 9/12 “اٰئِمَّةَ”; Kehf Sûresi 18/97 “نَحْسِفُ بِهِمْ”; Şuarâ Sûresi 26/176 “اَصْحَابُ لَيْكَةِ”; Sebe Sûresi 34/9 “نَحْسِفُ بِهِمْ”; Muhammed Sûresi 47/22 “عَسَيْتُمْ”; İnsân Sûresi 76/4 “سَلَسِلًا”; Enbiyâ Sûresi 21/88 “نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ”; Fâtır Sûresi 35/43 “وَمَكْرَ السَّيِّئِ”; Nûr Sûresi 24/27 “غَيْرَ بِيوتِكُمْ”; Âl-i İmrân Sûresi 3/31 “وَيَغْفِرْ لَكُمْ” ve Fetih Sûresi 48/11 “فَاسْتَعْفِرْ” kelimelerinde ise kıraat farklılıklarına değinmemektedir.

Sonuç

Kıraat farklılıkları fasih Arap lehçeleri üzerindeki edâ ve ifade keyfiyetleridir. Bundan dolayı kıraatler, Arap lehçeleri için de temel dayanak olarak ifade edilebilir. Mütevâtir kıraatler ise sadece kurrânın değil bilakis “Konuştuğu zaman sadece vahiy ile konuşur.”¹³⁰ ilahi düsturu ile desteklenmiş Hz. Peygamber’in okuduklarıdır.

Bazı dilcilerin kıyas metodu ile kıraatleri eleştirme çabalarına karşın, kıraat âlimlerinin kıraatlerin sahihlik şartlarını öne sürmek suretiyle bu yolu kapattıkları ve Kur’an’ın lafzını tartışmaya açmanın önünü kestikleri görülmektedir. Bununla birlikte dilbilimsel tefsir âlimleri bir okuyuş vechini dil açısından eleştiri konusu yapsa bile nihayetinde sahih rivayetle gelen kıraat şeklini ve Mushaf’a uygunluk ilkesini, kıraatlerin uyulması gereken bir sünnet/gelenek olduğu düsturunu benimsedikleri müşahede edilmektedir.

Müberred’in kıraatlerle ilgili değerlendirme yaparken temel ölçüsü nahiv kaideleridir. Eğer kıraatler nahiv kaidesine uygun ise şâz dahi olsalar makbul, Arapça kaidelerine aykırı bir okuma söz konusu ise o zaman da reddeden bir tutum içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Müberred’in kıraatlere yaklaşımında bağlı olduğu Basra dil ekolü ve kriterlerinin etkisi altında kaldığı da dikkat çekmektedir.

Yapılan çalışma neticesinde Müberred’in kıraatleri toptan reddettiğini/eleştirdiğini söylemek mümkün değildir. Bilakis o, kıraatleri kabul etmekte ve kaynak olarak kıraatleri istişhad olarak da değerlendirmektedir. Müberred’in itiraz ettikleri kabul ettiklerinden daha az sayıdadır denilebilir. Ancak Arapçanın kurallarını savunma refleksi, bazı kelime/

¹³⁰ en-Necm 53/4.

konu/durumlarda Müberred'i sert sözlerle yorum yapma durumunda bıraktığını göstermektedir. Kısacası o;

- Kıraatleri tenkit ederken daha çok şâz ve âhâd kıraatleri merkeze aldığı,

- Kıraatleri, hükümlerin ispatında ve kaidelerin belirlenmesinde istişhad olarak getirdiği,

- *el-Muktedab* adlı eserinde ayetleri ve şiiri istişhad getirme anlamında eşit miktarda değerlendirdiği,

- Nahiv ve sarf kaidelerini belirlemede *el-Muktedab* adlı eserinde kıraatleri asli kaynak olarak gördüğü,

- Kıraatleri, istişhad noktasında öncelediği yerlerde manayı; te'vil ve takdir etme noktasında biraz çekingen davrandığı ve gerekli yerde "Daha doğrusunu Allah bilir." kaydını hep düştüğü,

- Kıraatlere sert eleştirilerinin Arapça kaideler çerçevesinde, dil kaygısı ile yapılan sınırlı eleştiri olduğu, tarihsel süreçte Kur'an'ın mevsûkiyetine dair oluşturulmaya çalışılan sorunlu anlayışlara dayanak olamayacağı kanaatine varılmıştır.

Kıraatlerin eleştirilmesi ilk dönem dil kaygısı üzerinden sürdürülen ilmî bir çalışma olsa da daha sonraki süreçte özellikle oryantalistlerin Kur'an metnine lanse etmek istedikleri nakısa anlayışları gereği Kur'an'ın tahrifi ve tağyirine malzeme olarak öne sürülmüştür. Ancak yukarıdaki bilgilerle de verildiği gibi kıraatler âhâd haber kabilinden bir mahiyete sahip oldukları kabul edilip tartışılmış olsa da hıfz yöntemi ile kıraatlerin daima korunması ve öğretimini neticesinde fiilî bir tevâtürün meydana geldiği görülmektedir. Bu reel durum kıraatlere nakısa addetmek peşinde koşanların anlayamadıkları bir husustur. İlk dönemden sonra kitaplara kaydedilen kıraat farklılıkları, daha sonraki süreçte hem kitabî hem de hıfzî yöntem ile korununca bugün sahih kıraatleri eleştirme ve Kur'an'a bu alan üzerinde bir zafiyet ifade etmenin çok tutarlı olamayacağı görülmektedir.

Ülkemizde sınırlı sayıda ve belli yaklaşımlarla yapılan çalışmalar olmasına rağmen sahih kıraatlere yönelik eleştiriler, ilk dönemde dildiler, çağdaş dönemde ise oryantalistlerin eleştirileri; mahiyet, tüm örnek-

rin toplanması, sahih-şâz mukayesesi gibi verilerle ele alınmalı ve bir tez çalışmasına konu edilmelidir.

Kaynakça

- Akkan, Ahmet. *Ebu'l-Abbâs el-Mubberred ve el-Kâmil Fi'l-Edeb Adlı Eseri*. Kon-
ya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,
2006.
- Azîme, Muhammed Abdulhâlik. "Tahkik Edenin Mukaddimesi". *el-Müktedab*.
Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 2012.
- Bayraktutan, Osman. *Kırâatlerde Tevâtür Olgusu*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Bezci, Ramazan. "Kırâatlerin Sihatinde Arapça'ya Uygunluk Bağlamında Kı-
rılma Noktaları (Şibeveyh, Kisâî, İbn Cinnî)". *Rumelide Dil ve Edebiyat*
Araştırmaları Dergisi 29 (2022), 673-692.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Yayınları, 1989.
- Çakıcı, İrfan. "İlk Dört Asırda Şâz Kırâatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir
İnceleme". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 266-287.
- Çiftci, Ali. "Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Ab-
dülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin
ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat*
Fakültesi Dergisi 47/47 (2019), 195-238.
- Dağ, Mehmet - Tetik, İbrahim. *Nüzûl Dönemi Kur'ân Tarihi Rivayet Merkezli*
Bütüncül Bir Okuma. İstanbul: Kuramer, 2023.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi' u'l-beyân fi'l-kur'âti's-seb'*. thk.
Muhammed Sâdık el-Cezâirî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-Medârisu'n-nahviyye*. b.y. Dâru'l-Meârif,
2010.
- Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b.
Abdilganî. *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erbe'ate aşer*. thk. Enes Mihra.
Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Müberred". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/432-
434. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Ergin, Mehmet Cevat. "Arap Nahvinin Doğuşu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 111-141.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Kitâbü'n fîhi luğâtü'l-Kur'ân*. thk. Câbir bin Abdillâh es-Serî', 2014.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Habeş, Muhammed. *el-Kırââtü'l-mütevâtire ve eseruhâ fî resmî'l-Kur'ânî ve'l-ahkâmî's şerîyye*. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1999.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Müyesser fî'l-kurââtü'l-aşri'l-mütevâtira min tarîki tayyibeti'n-neşr*. Beyrut: Medâbiu Yusuf Beyzûn, 6. Basım, 2020.
- Hasan, Ahmet Eid Abdulfettah. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyyetü fî'l-müktedab lil Müberred (Dirâsetü'n-nahviyyetün ve sarfiyyetün)*. Kahire: Ezher Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Hatîp, Abdullatif. *Mu'cemü'l-kurâât*. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru Sadi'd-Dîn, 2000.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr tahrîru ma'ne'l-sedîd ve tenvîru akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*. 30 Cilt. Tunus: Dâru'd-Tunusiyye, 1984.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitâbü's- seb' fî'l- kırâât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Darü'l-Meârif, 1984.
- İbni Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kurâati ve'l-izâhi anhá*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *en-Neşr fî'l-kurâati'l-aşr*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şerif. 2 Cilt. Tanta: Darü's-Sahâbeti't- Tûrâsi, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *Müncidü'l-mukri'n ve müşsidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İnaç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Kişmir, Abdulkadir. *Dilde Kıyas (Basra ve Kûfe Örneği)*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2. Basım, 1996.

- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne 'an me'âni'l-kurâât*. thk. Abdulfettah İsmail Şelbî. Kahire: Dâru'n-Nehdati, ts.
- Müberred, Ebül-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Kâmil fi'l-edeb (fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naħv ve't-taşrîf)*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.
- Müberred, Ebül-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedab*. 4 Cilt. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 2012.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadir*. 6 Cilt. Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taşpınar, Kadir. "Ebû Amr'ın Eleştiriye Konu Olan Sahih Kıraatleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 117-140.
- Taşpınar, Kadir. "Zemahşerî'nin Sahih Kıraat Eleştirisinde Arka Plan: Zeccâc Etkisi". *Bütün Yönleriyle Zemahşerî*. 3/15-23. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Temel, Ali. "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraat Anlayışı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 81-120.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd İstilahları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Basım, 2015.
- Yıldız, Süleyman. "Dilbilimsel Kaynaklarda Sahih Kıraatlere Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 134-164.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kur'an ve İrâbuhu*. 5 Cilt. Beyrut: İlmü'l-Kütüb, 1988.